

ПИТАННЯ ДЕРЖАВОРОЗУМІННЯ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ НАУЦІ

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-2.7>

Бондаренко Б.Д.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-2099-0748

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

STATE AND LAW REGULARITIES AS A LEGAL CATEGORY

У статті досліджуються закономірності державно-правових явищ як фундаментальна юридична категорія та основа предмета загальної теорії права та держави. Автор наголошує на плюралізмі думок щодо визначення категорії закономірностей, необхідності використання суто юридичного підходу до розуміння досліджуваної категорії. Визначаються характерні ознаки державно-правових закономірностей, установлюється вплив філософської категорії «закон» на уявлення про закономірності, що спостерігається на загальнонауковому та філологічному рівнях. Формулюється авторське визначення державно-правових закономірностей. Автор робить висновок, що фундаментальне значення категорії закономірності покладається в основу визначення предмета загальної теорії права та держави. Категорія закономірностей набуває вагомого значення не тільки в межах філософії та юриспруденції, а й у багатьох інших суспільних, природознавчих, технічних та суміжних науках. Водночас у сучасній юридичній літературі досі не сформульовано єдиного розуміння категорії державно-правових закономірностей. Як відомо, використання філософського підходу до розуміння закономірностей не є можливим у сфері юридичної науки без суттєвих застережень та адаптації цієї категорії до державно-правової сфери. Вплив філософської категорії «закон» на уявлення про закономірності спостерігається на загальнонауковому та філологічному рівнях, що відображають наявні у різноманітних енциклопедіях, довідниках та тлумачних словниках дефініції закономірності. Унаслідок дослідження проблеми визначення предмета юриспруденції та теорії права та держави автор констатує різноманітність наукових уявлень про предмет загальнотеоретичної науки як фундаментального складника юридичної науки та визначає наявність спільного елемента для цих уявлень – належність до предмета загальнотеоретичної науки закономірностей державно-правових явищ як фундаментальної категорії юридичної науки.

Ключові слова: державно-правові закономірності, предмет теорії права, юридична категорія.

The aim of the article is to research the state and law regularities as a fundamental legal category and as the basis of the subject of the general theory of law and state. The author emphasizes on the pluralism of opinions on the definition of the category of state and law regularities, necessity of usage of purely legal approach to understanding the researched category. It is pointed out that in the contemporary legal literature there is still no unified understanding of the category of state and law regularities. Moreover, there is no dominant position on this issue, which makes it possible to ascertain the lack of consensus among scientists. The concept of state and law regularities is substantiated, which would take into account the results of the complex research and cross-sectoral analysis of this category. The characteristic features of the state and law regularities are determined, the influence of the philosophical category “law” on the idea of the state and law regularities observed at the general scientific and philological levels. The author formulates the original definition of state and law regularities. The author concludes that the fundamental role of the category of regularity is the basis for determining the subject of the general theory of law and state. The category of regularities becomes important not only within philosophy and jurisprudence, but also in many other social, natural, technical sciences. The use of a philosophical approach to understanding the laws is not possible in the field of legal science without significant reservations and adaptation of this category to the state-legal sphere. The influence of the philosophical

category “law” on the idea of regularities is observed at the general scientific and philological levels, which reflect the definitions of regularity available in various encyclopedias, reference books and explanatory dictionaries. As a result of researching the problem of defining the subject of jurisprudence and the theory of law and the state, the author states the diversity of scientific ideas about the subject of general theoretical science as a fundamental component of jurisprudence.

Key words: state and law regularities, subject of the theory of state and law, legal category.

Державно-правова закономірність – категорія, яка посідає одне з провідних місць у юридичній науці. Однак наукове значення та можливості її використання у наукових цілях досі є малодослідженими. Розвиток сучасної загальнотеоретичної науки характеризується зміною ставлення науковців до державно-правових закономірностей. Це пов'язано з фундаментальним значенням категорії закономірності, яка покладається в основу визначення предмета загальної теорії права та держави. Можна стверджувати, що вагомого значення ця категорія набуває не тільки в межах філософії та юриспруденції, а й у багатьох інших суспільних, природознавчих, технічних та суміжних науках.

Динамічність загальнотеоретичної науки, яка постійно розвивається, зумовлює численні наукові спроби перегляду розуміння предмета загальнотеоретичної науки відповідно до сучасних суспільних потреб. Проте подальше дослідження та наукова розробка предмета загальної теорії права та держави не є можливими без обґрунтування категорії державно-правових закономірностей.

У загальнотеоретичній науці є точка зору, відповідно до якої уявлення про предмет теорії права і держави (як системи закономірностей правової дійсності) відрізняються невизначеністю та плюралізмом позицій. Констатується відсутність чітких уявлень про те, чим є об'єктивна закономірність, які її критерії і які саме елементи права можуть бути співвіднесені з цією ще не достатньо дослідженою частиною предмета теорії права [1, с. 40]. Подібні думки все частіше трапляються в галузевій теоретико-правовій літературі. На нашу думку, наявність та розповсюдженість таких позицій учених щодо державно-правових закономірностей означає, що рівень дослідження та наукової розробки окресленої категорії є недостатнім порівняно з тим рівнем, якого вимагає сучасний розвиток загальнотеоретичної науки.

Ця ситуація пов'язана з тим, що в сучасній юридичній літературі досі не сформульовано єдиного розуміння категорії державно-правових закономірностей. До того ж відсутня домінуюча позиція з цього питання, у зв'язку з чим можливо констатувати відсутність єдності поглядів науковців. Наявний стан розуміння вказаної категорії призводить до відсутності уявлень про зміст категорії державно-правових закономірностей.

На нашу думку, зазначену ситуацію суттєво ускладнює запозичення філософського розуміння категорії «закономірність» у юридичній науці, яке практикують у своїх дослідженнях

деякі вчені-теоретики. Як відомо, використання філософського підходу до розуміння закономірностей не є можливим у сфері юридичної науки без суттєвих застережень та адаптації цієї категорії до державно-правової сфери.

Доцільно проаналізувати наявні уявлення про закономірності, обґрунтовані у юридичній науці. Закономірності у теорії права майже завжди сприймаються як фундаментальна категорія, що визначає предмет загальнотеоретичної науки. Наголошуючи на особливостях та значенні предмета теорії, вчені лише згадують про закономірності державно-правових явищ [2, с. 572–573], не здійснюючи комплексного аналізу цієї категорії та не обґрунтовуючи чіткого визначення закономірностей.

У юридичній літературі радянського періоду державно-правові закономірності розглядалися у зв'язку з національною правовою системою, до того ж через призму специфічної радянської ідеології в класовому, марксистському сприйнятті шляхом протиставлення новому і вищому (із точки зору радянської науки) соціалістичному праву буржуазного, капіталістичного права.

Домінантною була позиція, відповідно до якої будь-якій правовій системі властиве існування загальної, головної закономірності, яка зводилася до вираження цією правовою системою волі та інтересів панівного класу, зумовлених економічними особливостями розвитку цього класу: «Головна соціальна закономірність певної правової системи полягає в тому, що вона виражає інтереси і волю панівного класу, зміст яких визначається матеріальними умовами його існування. Соціалістична правова система реалізує і захищає принципи народовладдя, колективізму, соціалістичної власності, розподілу в праці, турботи про людину, властиві суспільству загалом інтереси всього народу» [3, с. 46].

Слід зазначити, що наукова розробка категорії державно-правових закономірностей у період 1940–1970 рр. майже не здійснювалась через ідеологічну заборону, адже було встановлено догматичне розуміння закономірностей державно-правової сфери, які зводились до єдиної головної закономірності соціального розвитку (вираження інтересів і волі панівного класу). Порушення цієї негласно наявної в науці заборони неминуче призводило до негативних персональних наслідків [4, с. 229–230], яких міг зазнати дослідник. Це підтверджується здійсненим у цій роботі дослідженням етапів формування уявлень про предмет загальнотеоретичної науки та їх специфікою.

Після завершення вказаного періоду ґрунтовні наукові дослідження у сфері закономірностей відновилися. У межах сучасної української теорії права та держави державно-правові закономірності в узагальненому вигляді можуть бути визначені як об'єктивно наявні, можливі для пізнання загальні правила, за якими відбуваються формування, розвиток і функціонування державно-правових явищ [5, с. 20]. У теорії держави і права закономірність – це об'єктивний, необхідний, спільний і стійкий зв'язок державно-правових явищ і процесів між собою й іншими суспільними явищами, зв'язок, який утілює (породжує) якісну визначеність державно-правових явищ, їх політико-юридичні властивості [6, с. 12].

Державно-правова закономірність також розуміється як об'єктивний, необхідний, суттєвий, для певних умов загальний і сталий зв'язок державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, який безпосередньо зумовлює і впроваджує якісну визначеність цих явищ, що виявляється в їх юридичних властивостях [7, с. 176].

Важливо наголосити на тому, що популярним у теорії права є визначення закономірностей за допомогою категорії «зв'язок». Закономірності теорії держави і права – це об'єктивні, необхідні, стійкі зв'язки державно-правових явищ між собою й іншими суспільними явищами, зв'язки, які відтворюють якісну визначеність державно-правових явищ, їх політико-юридичні властивості [8, с. 340]. Державно-правова закономірність – об'єктивно постійний і необхідний зв'язок державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності [9, с. 17].

На думку О.П. Копиленка, закономірності втілюють зв'язки між явищами і процесами, які відбуваються в об'єктивному світі і мають певні ознаки, а саме: причинно-наслідкову залежність, об'єктивність, необхідний характер, загальність, усталеність [10, с. 16]. Закономірність – об'єктивний, необхідний, загальний та стійкий зв'язок державно-правових явищ, що втілює якісну визначеність державно-правових явищ, їх політико-юридичні властивості [11, с. 27]. Можна стверджувати, що таке розуміння закономірності базується на філософському визначенні категорії «закон», основою якої є певний зв'язок. З огляду на це, таке визначення акцентує увагу на внутрішньому механізмі функціонування замість визначення суттєвих ознак та характерних рис державно-правової закономірності, які дозволили б відрізнити правову закономірність від низки інших суміжних явищ.

На нашу думку, вплив філософської категорії «закон» на уявлення про закономірності спостерігається навіть на загальнонауковому та філологічному рівнях, що відображають наявні в різноманітних енциклопедіях, довідни-

ках та тлумачних словниках дефініції закономірності. Так, наприклад, Новий тлумачний словник української мови визначає закономірність як властивість, об'єктивно наявний, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами, процесами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності; закон [12, с. 702]. Важливо наголосити на тому, що у юридичних енциклопедіях визначення закономірностей загалом та закономірностей державно-правової сфери у більшості випадків зокрема відсутнє, що є одним із факторів, який спричиняє ситуацію з термінологічною невизначеністю закономірності в межах юридичної науки.

Важливим питанням є співвідношення та взаємозв'язок між такими категоріями, як державно-правова закономірність, правова закономірність, державна закономірність. Прийнятною є позиція Ю.Ю. Ветютнева, який вважає, що для здійснення наукового дослідження, найбільш доцільно виокремлювати саме державно-правові закономірності як цілісну групу, виходячи з нерозривності держави і права як суспільних явищ, досліджуваних загальнотеоретичною наукою [13, с. 27]. Фактично, частина закономірностей може бути властива тільки державі, частина – тільки праву, але при цьому вони становлять принципово єдину категорію об'єктивних закономірностей. Системоутворювальною ознакою має вважатися саме юридичний характер закономірностей. Крім цього, ті закономірності розвитку держави, які не стосуються юридичного аспекту її діяльності, не повинні вважатися державно-правовими, адже мають політичний характер.

Для здійснення наукового дослідження категорії державно-правових закономірностей необхідно розглянути її характерні ознаки та встановити специфічні властивості, за допомогою яких можна сформулювати науково обґрунтоване уявлення про зазначену категорію. З огляду на наявне у наш час уявлення про державно-правові закономірності у юридичній літературі, можна сформулювати такі особливості правових закономірностей.

Державно-правові закономірності є стійкими, сталими та систематичними. Закономірність існує лише там, де повторюються численні факти, а їх подібність не підлягає сумніву [2, с. 572–573]. У цій характеристиці полягає відмінність закономірності від категорії тенденції, яка може бути короткочасною і несталою.

Державно-правові закономірності виникають та функціонують у державно-правовій сфері. Фактично, державно-правові закономірності – порівняно самостійна група соціальних закономірностей, що і зумовлює їх теоретичне дослідження в межах юриспруденції. Важливим є питання, які саме із соціальних закономірностей належать до категорії державно-правових, тобто те, як можна визначити, чи має конкретна закономірність державно-правовий характер.

Державно-правова закономірність характеризується регулярністю, однотипністю та повторюваністю процесів та явищ. У спеціальній літературі закономірність завжди є певною низкою фактів. Не може бути закономірністю окремий факт, як і кілька фактів, які не мають між собою нічого спільного. У різних видах закономірностей повторювані факти або йдуть послідовно одне за одним, або наявні одночасно. При цьому факти, що становлять зміст закономірності, обов'язково характеризуються повторюваністю.

Державно-правові закономірності існують об'єктивно, незалежно від волі та свідомості людини [13, с. 20]. Закономірності не створюються і не скасовуються людьми, а існують самостійно. Вони зумовлюють як зміст окремих подій, так і загальний напрям, результати всієї суспільної діяльності у сфері права і держави.

Державно-правова закономірність характеризується зв'язком між фактами та явищами [2, с. 572–573]. Проте не кожна повторюваність фактів має ознаки закономірності. Повторюваність розрізнених, автономних фактів не може мати ознак закономірності. Якщо встановлено, що між схожими фактами немає зв'язку, що вони існують незалежно одне від одного, то вони характеризують не закономірність, а випадковий збіг обставин.

Закономірності можуть бути науково виокремлені в реальності і раціонально усвідомлені та використані для взаємодії з навколишнім світом. У літературі зазначається, що всі сфери наукового знання, зокрема гуманітарні, до яких належить юриспруденція, до другої половини ХХ століття підтримували об'єктивістсько-універсальне обґрунтування закономірностей у їх різноманітних виявах та формах реалізації.

Державно-правові закономірності відображають глибинні, суттєві властивості і сторони державно-правових явищ. Якщо у певній повторюваності фактів присутні основні характерні ознаки закономірності, як-от систематичність, об'єктивність, логічна обґрунтованість, то не можна заперечувати її характер закономірності через те, що вона оцінюється як неістотна. Будь-яка така тенденція вже тільки через це характеризується деякою істотністю, адже стійке повторення будь-якої риси є виявленням справжньої сутності явища, дії його внутрішнього механізму.

Державно-правові закономірності обмежені у своїй дії певними часовими і просторовими межами. Існування загальних державно-правових закономірностей, які поширювалися би без винятку на всі географічні регіони і на всі періоди розвитку права і суспільства, не є доведеним. Але якщо такі державно-правові закономірності й існують, то їх небагато. Прикладом такої державно-правової закономірності може бути закономірне застосування норм права для регулювання та охорони суспільних відносин.

Державно-правові закономірності мають логічне обґрунтування [13, с. 22]. Обов'язковою характеристикою закономірності є наявність основи, яку можна логічно обґрунтувати з точки зору роботи її внутрішнього механізму. Якщо наявне певне повторення фактів, але причина такого повторення залишається незрозумілою, то закономірність не є остаточно дослідженою, оскільки без цього важко бути впевненим в об'єктивності чи в систематичності повторюваності досліджуваних фактів.

Державно-правові закономірності емпірично виявляються на основі реальної суспільної діяльності. Процес дослідження державно-правової закономірності завжди має спиратися на достатній масив емпіричних даних. Він не може здійснюватися без зв'язку з практикою суспільних відносин. Виявлення державно-правової закономірності з більш загальних наукових положень є можливим, однак така гіпотетична закономірність у будь-якому разі не є актуальною без підтвердження численними конкретними фактами.

Державно-правові закономірності реалізуються через власний механізм дії та людську поведінку. Об'єктивний характер державно-правових закономірностей не означає, що для людини вони є чимось стороннім і що процес їх дії відбувається без її участі. Зовсім навпаки, людська діяльність є єдиним джерелом реалізації державно-правових закономірностей. У державно-правовій сфері немає нічого, що виникло б або відбувалося б абсолютно самостійно, крім виникнення та існування людської свідомості.

Отже, вищезазначене є вагомим аргументом щодо підтвердження необхідності розробки спеціально-юридичного визначення категорії закономірності. Внаслідок ґрунтовного дослідження проблеми визначення предмета юриспруденції та теорії права та держави можливо констатувати різноманітність наукових уявлень про предмет загальнотеоретичної науки як фундаментального складника юридичної науки та визначити наявність спільного елементу для цих уявлень – належність до предмета загальнотеоретичної науки закономірностей державно-правових явищ як фундаментальної категорії юридичної науки [14, с. 17].

Зазвичай у теорії права використовують один із двох методологічних варіантів визначення дефініції певної теоретико-правової категорії. У першому варіанті розуміння категорії пропонується без базису наукових напрацювань та практики його використання, внаслідок чого під це розуміння категорії адаптуються всі інші категорії, які взаємодіють з окресленою категорією. Цей метод є ефективним, коли ця категорія є новою та лише вноситься в категоріальний апарат. У такому разі дезорганізація категоріального апарату буде мінімальною.

Другий варіант передбачає визначення дефініції на основі наявних наукових розробок та практики використання окресленої категорії в наукових дослідженнях. Коли необхідно визначити поняття, яке вже є в науковому обігу, можна встановити з контексту ті значення, в яких таке поняття використовується в наукових розробках. Оскільки ці значення не суперечать одне одному, то з них можна отримати загальне визначення за допомогою методу індукції. У випадку з категорією закономірностей у сфері теорії права та держави, очевидно, ефективним буде другий методологічний варіант.

З огляду на проведений аналіз ознак та властивостей закономірностей у праві, доцільною є спроба обґрунтування поняття державно-правових закономірностей, яке враховувало би результати здійсненого комплексного дослідження та міжгалузевого аналізу цієї категорії. Вищевикладене дає можливість виокремити особливі ознаки державно-правових закономірностей та сформулювати власне бачення, яке можна застосовувати у сфері теоретико-правових досліджень.

На нашу думку, державно-правові закономірності:

- є об'єктивними, оскільки залежать від рівня розвитку суспільства, держави і права та не залежать від бажання окремих суб'єктів, правителів чи науковців;

- можуть бути пізнаними на науковому, а саме теоретико-правовому чи філософському рівні, а отже, можуть бути усвідомленими;

- є необхідними для пізнання сутності, природи та соціального призначення держави і права, а також визначення місця загальнотеоретичної науки в системі юридичних наук;

- є загальними, оскільки характеризують державу і право як логічно завершені категорії безвідносно до їх національного вияву, історичного етапу чи географічного положення;

- тривалий характер зумовлює необхідність вивчення лише тих закономірностей, які сформувалися впродовж тривалого періоду часу та узагальнюють практику формування і функціонування державно-правових явищ;

- є причинно-наслідковими, оскільки відображають залежність та взаємопов'язаність як процесів виникнення, функціонування та вдосконалення держави і права, так і державно-правових явищ;

- політико-правова спрямованість відображає особливе призначення держави і права в процесі здійснення політичної державної влади та порядку в суспільстві;

- є динамічними, оскільки, по-перше, відображають динаміку процесу виникнення, становлення та вдосконалення державно-правових явищ, по-друге, змінюються під впливом розвитку суспільства та його вдосконалення;

- визначають взаємодію державно-правових явищ із суспільством та різноманітними сферами його життєдіяльності [2, с. 573].

Таким чином, *державно-правові закономірності – це об'єктивно зумовлені, необхідні для пізнання сутності державно-правових явищ, загальні, тривалі, причинно-наслідкові зв'язки, що забезпечують пізнання держави і права як політико-правових явищ, які є динамічними і визначають взаємодію державно-правових явищ із суспільством та основними сферами його життєдіяльності*. Саме таке визначення характеризує закономірності як зв'язок, що юридично опосередковує:

- а) соціальну детермінованість держави і права;

- б) їх структуру, функціонування і розвиток;

- в) соціальну активність, дієвість державно-правових явищ [7, с. 153].

Варто наголосити на тому, що у юридичній науці відсутнє єдине розуміння закономірностей. Вплив філософської категорії «закон» на уявлення про закономірності спостерігається навіть на загальнонауковому та філологічному рівнях, що відображають наявні у різноманітних енциклопедіях, довідниках та тлумачних словниках дефініції закономірності. У юридичних енциклопедіях визначення закономірностей взагалі та закономірностей державно-правової сфери зокрема відсутнє, що є одним із факторів, який спричиняє ситуацію з термінологічною невизначеністю закономірності в межах юридичної науки. У наш час особливого значення набуває сприйняття категорії державно-правових закономірностей в аспекті посткласичної науки, яка характеризує сучасний етап розвитку загальнонаукових знань. На підставі здійсненого дослідження запропоновано власне бачення ознак та визначення державно-правових закономірностей, яке в подальшому можна використовувати в процесі наукових теоретико-правових досліджень та практичної діяльності у сфері юриспруденції.

Список використаних джерел:

1. Сырых В.М. Логические основания общей теории права: В 2 т. Т. 1: Элементный состав. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Юридический Дом «Юстицинформ», 2001. 528 с.
2. Бондаренко Б.Д. Закономірності як засіб інтеграції поглядів на предмет загальнотеоретичної науки. *Альманах права*. Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. Випуск 6. С. 572–576.
3. Правовая система социализма: в 2 кн.; под ред. А. М. Васильева / Книга 1. Понятие, структура, соц. связи. Москва : Юридическая литература, 1986. 386 с.

4. Вопленко Н.Н. О понятии государственно-правовых закономерностей. *Государственно-правовые закономерности: теория, практика, техника*: сб. стат. по матер. Междунар. научно-практ. конф. (г. Н. Новгород, 23–24 мая 2013 года): в 2 т. / под общ. ред. В.А. Толстика. Н. Новгород : Нижегородская академия МВД России, 2013. Т. 1. С. 229–238.
5. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів. Харків : Право, 2009. 584 с.
6. М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ : Кондор, 2005. 609 с.
7. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Видання 5-те, зі змінами. Київ : Атіка, 2001. 191 с.
8. Теорія держави і права: навч. посіб. / С.К. Бостан, С.Д. Гусарєв, Н.М. Пархоменко та ін. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 348 с.
9. Теорія держави і права: підручник / кол. авт.; кер. Ю.А. Ведерніков. Київ : Університет сучасних знань, Ліра ЛТД, 2014. 468 с.
10. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): навч. посібн. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 400 с.
11. Абдуллаєв М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 576 с.
12. Новий тлумачний словник української мови. 42 000 слів: у 4-х томах / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Вид. «Аконіт», 1998. Том 1. 926 с.
13. Ветютнев Ю.Ю. Государственно-правовые закономерности (Введение в теорию) / под ред. А.Я. Рыженкова. Элиста : ЗАОр «НПП «Джангар», 2006. 204 с.
14. Бондаренко Б.Д. Предмет теорії права та держави та його вплив на юридичну практику. *Modern jurisprudence of the European Union: the interaction of law, rulemaking and practice* : conference proceedings. 2018. April 17, ISAP. Lublin : Baltija Publishing, 2018. P. 15–18.